

מהי בעצם טומאה?

הרב ד"ר יוחאי מקבילי

פרשיות השבוע של תזריע-מצורע הן מן הפרשיות החידתיות בתורה. החידתיות של סוגיות הטומאה והטהרה מעסיקה אותי יותר מתריסר שנים, מעת שהתחלתי לעסוק בביאור 'ספר טהרה' של הרמב"ם במפעל משנה תורה עם צוות חכמים וחוקרים. הוא אומנם הספר העשירי מה-14, אבל השארתי אותו לסוף. הוא הספר הארוך, המורכב והחידתי ביותר (וכמוהו גם סדר טהרות בשישה סדרי משנה), וכדי לבארו ולהמחיש אותו הוספתי לו מאות ציורים. השקעתי מחקר של כשבע שנים כדי לפתח את השאלה הכבדה ביותר: למה נועדו חוקי הטומאה והטהרה?

כשנכנסים לתמונה מגלים שיש חוקי טומאה וטהרה גם בקרב העמים מסביב עד ימינו, אבל יש הבדלים גדולים בין היהדות לתרבות הפגאנית. לא מפתיע שהנושאים הללו נוגעים בעצבים החשופים ביותר של הכרתנו האנושית, ויש בתורה מסר רלוונטי לעצב תפיסת עולם רלוונטית גם לימינו.

את תוצאות המחקר הגדול תיארתי בספרי 'טהרה תודעה וחברה', שאפשר לקרוא באתר Rambam.plus.

האם טומאה מצביעה על דבר שלילי? תפיסת ריה"ל

התפיסה השלטת והרווחת ביותר, שאנו מכירים מרבי יהודה הלוי בספר הכוזרי, היא שהטומאה מצביעה על "משהו שלילי בדבר הטמא", והרעיון המארגן לכל הטומאות הוא המוות. שהות בבית קברות משפיעה רוחנית ופיזית, ולכן גויית אדם מטמאת, וכן גויית בהמה. לפי גישה זו, דם מחזור חודשי מטמא משום שהוא מצע פוטנציאלי להתפתחות של עובר שלבסוף לא יצא לפועל ונפלט מן הגוף, ולכן הוא נתפס כפוטנציאל חיים שלא מומש. כמוהו גם שכבת זרע. באופן דומה מחלת הצרעת מוסברת כמעין מוות של העור.

אבל הדברים אינם פשוטים כלל. אם כך, מדוע יולדת טמאה, הרי אין פה מוות אלא להפך: יצירת חיים! מדוע אפוא יולדת נטמאת ומחויבת להביא קורבן חטאת למקדש? היתרון "היולדת מתרוקנת מחיים שהיו בה" הוא תירוץ דחוק ואינו עומד במבחן ההלכה, שהרי אישה שילדה בניתוח קיסרי נותרת טהורה אף שגם היא "התרוקנה מחיים".

עוד ניסיון נפוץ לא-פחות הוא לקשור את הטומאה לחטא מוסרי, אולם גם הסבר זה קורס תחת המציאות ההלכתית. לדוגמה, התלמוד (נידה לא ע"ב) מנסה להציע שהיולדת מביאה קורבן משום שבשעת הכאבים של הלידה היא כורעת ללדת ונשבעת שלא להיזקק עוד לבעלה. דברים אלו של רבי שמעון בר יוחאי באו להעניק נקודת מבט על מצבה הקשה של היולדת, אך הם נדחו כתשובה גורפת, מפני שטומאה ככלל אינה מצביעה לעולם על חטא מוסרי או על פגם, ואין כל צורך לחפש חטאים ליולדות.

כללי הטומאה

כדי להבין את המושג טומאה חייבים להבין שלושה כללים הלכתיים חשובים, ונסדר את העיקריים שבהם:

- 1. הטומאה והטהרה אינם חלים על בעלי חיים בעודם בחיים אלא רק במיתתם.** גם החזיר אינו טמא בעודו חי (מי שנוגע בחזיר אינו טמא), אלא רק לכשימות, ואז הוא אינו כשר לאכילה ובשרו מטמא אף אם נשחט כהלכה. נשים לב שהתורה משתמשת במושג "טמא" גם במובן של לא-כשר, אבל זהו מושג אחר, ויש להבחין בו. בעל החיים היחיד הנטמא בעודו חי הוא האדם. יתר על כן, רק יהודי. חכמים הטילו גם על הגויים טומאה, והם עשו זאת בפירוש מטעמים חינוכיים של ריחוק מהתרבות המינית שלהם. הטומאה חלה רק על דברים פיזיים ולא על דברים מופשטים כמו שדים.
- 2. הטומאה אינה פגם מוסרי.** האדם יכול להיות צדיק וישר, אבל אם נגע בדבר טמא – נטמא. לעיתים גם מעשה של מצווה עשוי לטמא את האדם,

כגון קבורת מת או יחסי אישות בין איש לאשתו. ברור שאין כאן עבירה. אם כן, למה?

3. הטומאה קשורה רק למקדש. בחיי היום-יום טמאי מתים, והדבר אינו מונע מאיתנו חיים רגילים או עשיית מצוות. יחסי אישות אסורים עם נידה, אבל לא משום שהיא טמאה (שהרי כולנו טמאי מתים היום), אלא כי כך קבעה התורה. הדבר היחיד שנמנע מאיתנו הוא גישה לבית המקדש. הטהרה היא כרטיס הכניסה למקדש.

הטהרה נעשית במקווה, וטהרה מטומאת מת נעשית גם בהזאה של כמה טיפות של מי מעיין עם אפר פרה אדומה (שהיא בעצם פרה חומה), שהשאלה המפורסמת בנוגע אליה היא איך היא מטהרת את הטמאים ומטמאת את הטהורים העוסקים בה. לרמב"ם במורה הנבוכים (ג, מז) יש תפיסה מעניינת מאוד בעניין הזה: פרה אדומה נקראת חטאת לא מפני שהיא באה על חטא בעבר, אלא מפני שהיא מצילה מחטא עתידי את הטמא, שאם ייכנס למקדש, יעבור עבירה חמורה. כלומר היא מחטאת (מטהרת) את הטמא.

גם המתעסקים בשרפת הפרה האדומה טמאים כמו כל מי שמתעסק בקורבן חטאת נשרפת, ואין בפרה האדומה ייחוד. וגם זה מראה שאין כל חטא כרוך בטומאה.

תפיסת הרמב"ם: לא המת מטמא אלא המחשבה עליו

התפיסה של הרמב"ם שונה לחלוטין מתפיסת ריה"ל. לדעתו הטומאה אינה מצביעה על שום דבר שלילי בדבר הטמא אלא על מחשבה שלילית. ההוכחה המוחצת שלו היא שאותו דם מהרחם יכול להיחשב פעם אחת לדם מחזור טמא, ופעם אחרת לדם טהור. בסוף ספר טהרה הרמב"ם מבליט שאדם שנכנס וטבל במקווה, לא השתנה דבר בגופו, והטהרה אינה ניקיון פיזי, אבל משהו במחשבה שלו השתנה: הכוונה להיטהר. טבילה במקווה מחייבת כוונה, רצון ומחשבה, אחרת היא אינה תקפה.

אחת הנקודות המפתיעות ביותר היא מסלול ההיטמאות של המת. אם בבית חולים נפטר יהודי, כל הנמצאים במרחב מסלול ההוצאה של המת מבית החולים – טמאים. אבל במפתיע, אדם יכול להחליט שהמת יוצא במסלול אחר, ואז באמצעות מחשבתו בלבד כל הטמאים הקודמים נטהרים, והנמצאים במסלול החדש – נטמאים (רמב"ם, ספר טהרה, טומאת מת ז, ב).

גם טומאת צרעת מפתיעה ביותר. התורה מבחינה בין מחלת הצרעת לטומאת הצרעת. אדם יכול להיות חולה במחלת הצרעת, אבל לא להיחשב טמא בטומאת צרעת. מי שקובע שהמצורע טמא הוא רק הכוהן. מה המשמעות של כל ההלכות הללו? שהטומאה מבטאת מחשבה מסוכנת ושגויה של האדם על המוות. לא המת מטמא אלא המחשבה על המת מטמאת. אבל איזוהי מחשבה מטמאת? ברור שזה משהו שקשור למקדש, שהרי רק בו הטומאה חלה. התשובה שמצאתי היא בהשראת הרמב"ם, הוא לא כתב אותה מפורשות.

החידה נפתרת: הדרך המסוכנת להתקרב אל ה'!

לפי הרמב"ם, מצוות המקדש נועדו בראש ובראשונה להיאבק בעבודה זרה וברעיונות אליליים. ולא, לא מדובר במשהו שאבד מן העולם. אף **שמעשי** העבודה הזרה הקלסיים בטלו מן העולם, התורה נצחית, כיוון שהיא נלחמת גם נגד החלק השורשי והסמוי – הרעיונות השגויים עצמם, שחיים וקיימים עד ימינו. וכאן טמון רעיון גדול: אומנם מושגי הטומאה נמצאים גם אצל עמים פרימיטיביים ועובדי אלילים, אבל אין דמיון לטומאה של התורה, אלא ההפך המוחלט: הטומאה של התורה היא פולמוס נגד הטומאה של עובדי עבודה זרה.

מכאן אפשר להתקדם. **מדוע טומאת מת קיימת?** מי שנגע במת אסור לו להיכנס למקדש לא משום שיש במת משהו שלילי, אלא מפני שיש רעיון אלילי בסיסי שהתורה נלחמת בו – פולחני המוות. המפגש עם המוות מערער את תפיסת עולמו של האדם, והאדם מנסה בדרכים שגויות ליצור קשר עם המוות: להעלות אותו באוב (קראו את רד"ק על בעלת האוב בשמואל), סיאנסים, דרישה אל המתים ועוד. בעולם העתיק חשבו עובדי אלילים שאפשר להתקרב אל האל-באמצעות המוות.

התורה קובעת שאין איסור לעסוק במוות בחיי החולין, אך היא דורשת ריחוק מוחלט מן המוות כשנכנסים לתחום המקדש כדי למנוע הידרדרות לפולחני מוות אליליים. לא המת מטמא אלא פולחני המוות מטמאים. המחשבה שאפשר להתקרב לא-לוהים באמצעות המוות היא המחשבה המטמאת. כדי להבטיח שקרבת ה' תהיה אמיתית ונקייה הרחיקה התורה מהמקדש כל זיקה למוות.

גם בימינו יש פולחני מוות. הבריות מקדשים את הקברים (הטמאים!), ואמירת הקדיש – הצהרה בגודלת הופעתו של ה' בעולם – התייחדה לאבלים, תריס בפני הייאוש, עד שאדם חושב שזו כל מהותו של הקדיש. אבל לא רק במרחב הדתי. המוות והשכול משמשים בתרבות הישראלית צידוק עיקרי למדינה, ודיפלומטים

ושגרירי מדינות מובאים ליד ושם במקום להביאם להר הבית, כפי שהיו עושים כשבית המקדש היה קיים.

אבל אי אפשר לראות את הכול רק דרך המוות ופולחני המוות. הטומאות המיניות מאירות לנו פן חשוב ומסוכן ביחס לנושא זה. המיניות שבאדם היא כוח עז שעלול לסחוף אותו ולהטביע אותו בתשוקותיו. בעולם העתיק הוליד כוח עצום זה טקסי פולחן של מין ופריון, וכן טקסים לגירוש שדים שנעשו במיוחד ליולדת. על הרקע הזה אפשר להבין למה היולדת נטמאת: **התורה מבקשת מהיולדת היהודייה שלא להתקרב למקדש ארבעים או שמונים יום פשוט כדי להבטיח שהמקדש יהיה מרחב חף לחלוטין מפולחני מיניות.**

המיניות, אף שהיא כוח בוער, איננה מהותו המרכזית של האדם. כדי לפתח את צלם ה' שבאדם יש ליצור מרחבים מהותיים הנקיים מכל מתח מיני, כמו המסגרת המשפחתית (באמצעות איסורי עריות), וכ המקדש, ובדומה לו גם בתי הכנסת. מיניות שאינה תחומה היא זנות, והתורה מזהירה ממנה מאוד. היום פולחני המין העתיקים פשוט שינו צורה והוחלפו בפסטיבלים כמו ברנינג-מן, מידברן ופסטיבלי טבע למיניהם, שיש בהם הפקרות מינית הרחק מעין אדם, וכשהיא מעורבת עם רצון להתקרב לה' באמצעות עבודה זרה היא מסוכנת יותר, מכיוון שהיא נעשית בהתלהבות יתרה. בימים ההם ובזמן הזה.

נשאר לנו טומאת המצורע, שהיא למעשה **המאבק בפולחן של רפואת אליל.** מחלה זו גורמת לחולה סבל חברתי קשה מנשוא ולריחוק מפחד ההדבקה. העולם האלילי הצייע לבעיה זו פתרון של אשלית רפואת לחש וכישוף שנעשתה במקדשים האליליים. התורה יוצרת כאן מהפכה מוחלטת: **הכוהן במקדש אינו מרפא את המצורע. תפקידו הוא רק לקבוע את סטטוס הטומאה, והוא נפגש עם החולה רק עם תום המחלה.**

מטרת הטומאה כפולה: ראשית לשלול ולהרחיק פולחנים של רפואת אליל מהקודש. אם למישהו יש בעיה, עליו לפנות לה', אולי לנביא, אבל לא לכוהן. יש מחלות חשוכות מרפא, והתורה המהפכנית אוסרת לרפא בתרמית ובשרלטנות. שנית, המפגש הקשה עם מחלה גורם פעמים רבות למחשבות כפירה ולשון הרע על השגחת ה', חלילה: למה אני סובל?! אין צדק בעולם! כפי שהמקרא מספר על איוב. **מציאות הרע והסבל** ממשיכה ללוות אותנו. אף שהטכנולוגיה הפחיתה מקרי מוות ומומים פיזיים, תחושת הסבל הנפשי אינה נעלמת, והטכנולוגיה אינה יכולה לחסן מפניה. הטומאה מבקשת לצמצם את הפגיעה החברתית ולהעניק לחולה מבט מפוכח על פשר הסבל שהוא חווה, שיזהיר אותו מפני התלונות והכפירה.

חכמים אומרים שהצרעת באה על הוצאת שם רע, אבל הרמב"ם (בסוף הלכות צרעת) מחדד שלא מדובר בשם רע חברתי אלא בשם רע אמוני, ואכן החולה מועד ליפול בדבר זה. האדם נוטה לשאוף לעולם מושלם ולהציע לה' איך לנהל אותו, אך הטומאה מלמדת אותנו לאמץ תפיסת עולם של שמחה, תקווה ואמונה. על האדם להבין שהעולם פועל כראוי אף שאינו מושלם ושהתיקון האמיתי נדרש בציפיותיו של האדם פנימה.

לא רק תפיסה עתיקה

הדברים שתוארו כאן הם רק הזמנה ראשונית ללמוד ולהכיר את העולם הגדול והיפה שהתורה מנסה ללמד אותנו. באמצעות חוקי הטומאה והטהרה התורה איננה עוסקת בהיגיינה מיושנת אלא מעבירה מסר חינוכי עמוק הבונה תפיסת עולם. הבנת ייחודו של המקדש כמרחב נקי מרעיונות אליליים של מוות, פולחני מין ורפואת קסם מעניקה לנו עד היום תרומה מרעננת ומפוכחת בשאיפתנו לקרבת א-לוהים אמיתית.

הרב ד"ר יוחאי מקבילי,
ראש מפעל משנה תורה,
מקים את הישיבה
הקדם-צבאית 'שלם'

